

որչափ գիտենք, անտիպ մնացած է ցայսօր, որ
Լեւոն ժամանակին հրատարակուէր՝ առաջնու-
թեան պատիւը կ'ունենար։

Գալով Դր. Պոլէկի այս նոր հրատարա-
կութեան՝ պարզք կը համարինք կանխել շեշ-
տել թէ նորութեան տեսակետ շատ քիչ բան
կ'ընծայէ Պոլէկի «Հայք ի Բուկովնա», այն-
պէս որ, Լեւոն ըսնէր թէ Ցանի գրքին վրայ ու-
նեցած առաւելութիւններն երկու կէտի վրայ ու-
միայն կը կայանան, հարծեմ, սխալած չենք
ըլլար։ Գործոյն առաւելութիւն շնորհոյ երկու
կէտերն են՝ նախ Յաւելաւոր (էջ 31—43),
ուր լատին եւ գերմ. լեզուաւ հրատարակուած
են առանձին գրքով (յսմէ 1776—1780)՝
հանուած այլեւայլ դիւաններէ, եւ երկրորդ՝
վաճառականական տեսակէտը, որմէ ուսումնա-
սիրուած է առաւելապէս անգլոյն հայութիւնը՝
Հայոց Բուկովնա գաղթելուն մանրամասնու-
թեամբքը։ Այս ակնարկութիւնէն ինքնին կը
սենձուի որ գործն երկու բաժին ունի, այս-
ինքն՝ բուն հոսոմոսիւթիւն (էջ 3—30) եւ
Եւելաւոր։

Ուսումնասիրութիւնը բաժնուած է երեք
գլխոյ։ Ա. գլուխը (էջ 3—4), որ Հոյոյ հոյ-
րէնէր տիպաբանութեան, ինչպէս նաեւ Բ. գլուխը
(էջ 4—9)՝ լեզու եւ իջոտ տիպաբանութեան
կրկնուած են այլուստ ծանօթ իրողութեանց։
«Լեզու եւ կրօն» վերնագրեալ գլխուն մէջ՝
Բուկովնայի պաշտօնարարին մէջ գրութիւնն
յսմէ 1824 առ Կուսակալութիւնն ի լեւոնեք
յստեղ կը բերուի, ուր պաշտօնարարն Կուսա-
կալութեան կը ծանուցանէ թէ Հայք սաստիկ
բողոքած են՝ պաշտօնական գրութեանց մէջ
իրենց «Եւելաւոր-հայ» կոչուելուն գէմ եւ
կը խնդրէ որ այս բացատրութիւնն ուրիշ ան-
գամ չգործածուի։

Քսան եւ մէկ էջ կը գրաւէ գործոյս ամե-
նէն կարեւոր մասը կամ Գ. գլուխը՝ Հոյոյ ի
Բուկովնա հոսոմոսիւթիւն վերնագրին ներքեւ։ Հա-
մառայեալք այս մասին մէջ հաղորդուածները։
Քրիստոնէութեան սկիզբներէն ի վեր Հայ-
աստան աշխարհի մէջ տիրող քաղաքական եւ
կրօնական խառնակութեանց հետեւանք՝ Հայք
այլ եւ այլ անգամ խմբովն մերձաւոր եւ եր-
բեմն նաեւ հեռաւոր երկիրներ գաղթած են՝

նոր հայրենիք մը հաստատուելու դիմամբ։
Ի մասնաւորի մեծ էր գաղթողներու թիւը
1319ին, երբ Անի քաղաքը երկրաշարժէ մը
կործանեցաւ։

Աստիւղ-Հունգարիոյ մէջ՝ Հայք հաւա-
նարար նախ Հունգարիա հաստատուած են իբր
1000ին։ Սակայն ժու գարուն երկրորդ կիսուն
այս «Հայ հիւրեր» հեռացած են Հունգա-
րիայէն, վասն զի Լադիսլաւ Դ թագաւորը
«Հայոց երկիրը, 1281ին այլոց պարգեւած է։
Հայ գաղթականութեան Հունգարիայէն
անհետանալու միջոցին՝ ծագում կ'առնէր Լեւոն
բերգի Հոյ գաղութը, որ Կազիմիր Գ. ի (1333
—1370) ասան արդէն եպիսկոպոս մ'ունէր եւ
յետոյ այնպիսի ազատութիւններ եւ արտօնու-
թիւններ ստացաւ, որ իւր անգամները մեծ
հարստութեան տէր եղան եւ մեծ ճոխութեան
տիրացան։ Երբ 1626ին Թուրքիոյ վէշ եպիս-
կոպոսը Հռովմայ հետ միացաւ, բաւական ըն-
տանիքներ լեւոնեքէ հեռանալով՝ հասամբ
Սուչաւա, որ է ըսել այսօրեան Բուկովնան, եւ
մասամբ Մուդաւիա հաստատուեցան։

Վրտուի թէ Հայք Մուդաւիա գաղթած
են ժու դարուն (նախ 1046ին, եւ ապա
1064ին)։ Ապահով եւ վստահելի տեղեկու-
թիւններ ունինք ժու դարէն։ Այսպէս Եւոյն
Հայոց եկեղեցւոյն մէջ կայ հետեւեալ ար-
ձանագրութիւնը. «Շնորհք եւ ողորմութեամբն
Աստուծոյ հիմարեցաւ Եւոյն Ս. Աս-
տուածանոյս եկեղեցին ձեռամբ եկեղեցական
խաչգոյնի եւ Սիսեանցի Տէր Եպիսկոպոս, Յու-
ղայեցի Մահաթի Մարգարին եւ Մահաթի
Գրիգորին, Թուին Հայոց Պաշտ. = 1395,
Սուչաւայի Հայք ալ 1781ին զեւ իրենց ձեռքն
ունէին թիղթոց գլուխ մը, ուր նշանակուած էր
թէ իրենց անցին եւ 460 տարի յետոյ՝
այս է 1321ին՝ Մուդաւիա գաղթած։

Ժե դարուն սկիզբներէն սկսեալ Մուդաւիա
Հայոց համար մեծ ձգողականութիւն ունեցաւ
այնու, որ նոյն միջոցներուն այս երկրին մէջ վա-
ճառականութեան ձառնայ մը բացուեցաւ,
որուն վրայէն ինչպէս արեւելքի նոյնպէս եւ
հարաւային երկիրներու ապրանքներն՝ առանց
մեծամեծ ծախքերու՝ լեհաստան եւ Գերմանիոյ
արեւելեան գաւառները կրնային բերուիլ։
Կարեւոր կէտ մ'ալ այն է որ Մուդաւիոյ
իշխանները վաճառականութեան զարկ տալու
դիմամբ՝ ամէն դիւրութիւն ընծայեցու հետա-
մուտ եփն եւ յօտարութեամբ ընդունեցան
Հայերը՝ իրեւ վաճառական ժողովուրդ մը։

1 Յեւ «Ուսումնասիրութիւնը Լեւոն-Հայոց հաստա-
տանագրոյն» Վիեննա 1890, ուր Ա. մասին մէջ էջ 49
նան. 2 Հ. Գր. Գալէմբերսեան կը գրէ. «Այս մասին տես
Ուսումնասիրութիւնը Լեւոն-Հայոց հոսոմոսիւթիւնն ու-
նիմ ի հրատարակութիւնը»։

Կ'առանգուի թէ 1418ին՝ իբր 3000 հայ ընտանիք հաստատուեցան Մոլդաւիոյ 5 կամ 7 քաղաքները — ի մէջ այլոց նաեւ Սուչաւա, որ երկրին իշխանանիւսան էր։ Իբր 1475ին Սաեփան Մեծի ասեւը Հայոց նոր խումբ մ'ալ եկաւ, որ Տաղարաւորներէ կը բաղկանար։ Այս նորեկներուն մէջ տուտար մասը Սուչաւա մնաց, այնպէս որ ժե դարուն վերջերը Սուչաւայի մէջ 700 տուն հայ կար։ Վերջոյիշեալ իշխանին մահունէն քանի մը տարի ետքը՝ Սուչաւա ունէր իւր հայ եպիսկոպոսը, որ հաւանորէն իւր ամօտը հաստատած էր Զամայի վանքը, զոր Յակոբշա անուն հայը շինած էր։ Բաց ի Սուչաւայէ՝ Սերէթ քաղաքն ալ բաւական Հայեր կային, ինչպէս որ հոն դանուող հայերէն դամբանագիրք կը գտնուեն։

1551ին Սաեփան Դ Մոլդաւիոյ իշխանական գահէն ելելով՝ ուղեց Հայերը բռնութեամբ յուսադաւան ընել. եւ երբ Հայք ընդգիմացան՝ իշխանը Հայոց եկեղեցիներն ի Սուչաւա, Սերէթ եւ այլուր — կողոպտել ետքը — կործանել, իսկ քահանաներն ու եպիսկոպոսը բանտարկել տուաւ։ Սակայն շուտով լաւագոյն ժամանակներ եկան. Նոյն իսկ հայուհոյ մ'որդին՝ Յովհաննէս Հայազն՝ Մուդաւիոյ վրայ իշխեց 1572—1574։

Լեմբերգ 1626ին ծագած կրօնական անհամաձայնութեանց պատճառաւ՝ շատ Հայեր այն քաղաքէն Մոլդաւիա գաղթեցին։

Սակայն ժե դարուն վերջերը Մոլդաւիոյ Հայոց թիւը շատ նուազեցաւ։ Գեորգ Դուկա (1669—1672) իշխանը՝ կարծելով թէ Հայք իրեն դէմ դաւադրութեան մը մասնակցած ըլլան, սկսաւ աստիկ հալածել. Հայք իրենց Միսսա եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբը՝ Ատտեալ ապաւինեցան, ուր Միքայել Ա. Ապաֆիէն սիրաւոր ընդունելութիւն գտնելով՝ չիմեղին Հայաքաղաքն ու Նիլոսարեկուպոլիսը։

Երբ 1774ին Աւստրիա Մոլդաւիոյ հիստորիային մասն՝ այս է Բուկովինան գրաւեց, երկրին հայութիւնը 58 ընտանիք էր։ Բուկովինա Աւստրիոյ գրաւմամբը սկսաւ խաղաղութիւնը՝ ոչ միայն ուսման վարձան պատերազմի միջոցին հեռացած Հայերը հրապուրեցին նորէն Բուկովինա գաւառաւ, այլ եւ քաղաքներէն որ շատ մ'ուրիշ Հայեր ալ Բուկովինա հաստատուին։ Աւստրիոյ տերութեան Հայոց մատուցած նպաստներն ալ մեծ գեր խաղաղին՝ որ Հայք այնտեղ գաղթել, Այս նպաստներն

էին՝ վաճառականութեան եւ անասնաբուծութեան համար տրուած գիւրութիւնը. այսպէս՝ Բուկովինայի վարչութեան միջամտութեամբը՝ Լեմբերգի վարչութիւնը Մոլդաւիայէն ներածուած գինոյն տուրքը Հափազանց ինքեցուց եւ Բուկովինացոց թոյլ տուաւ որ իրենց անասունները կարենան Մոլդաւիա ձնուել՝ առանց զատեք երկրէն հանելու եւ երկիր դարձնելու միջոցին որոշեալ տուրքը վճարելու։

Ոչ միայն Բուկովինայի կառավարիչները շատ գոհ էին Հայոցմէ եւ անոնց պաշտպան կը հանդիսանային, այլ եւ վերին վարչութիւնն իսկ ամէն ջանք կը թափէր՝ Բուկովինայի մէջ հայ վաճառականական գաղութ մը հաստատելու։ Երեք տարի յառաջ՝ 1776ին՝ ծրագիր մը կար՝ այսպիսի գաղութ մը Լեհաստանի Միտաւին քաղաքը հաստատելու։ Այս վախճանաւ տերութիւնը Լեհաստանի վարչութեան միջնորդութեամբը բանակցութեան մասն էր Լեմբերգի Նիկոլայա Նիկոլովիչ հայ մեծահարուստ եւ ազգեցիկ վաճառականին հետ։

Նիկոլովիչ ամէն բանէ յառաջ անհրաժեշտ կարելու կը համարէր որ՝ Բարձրագոյն Դրան հետ վաճառականական դաշնագրութիւն կնքելու պարտականին տակ՝ գործակատարի (Agent) սիրողով խոհեմ մարդ մը Կ. Պոլսի առաքուի, որպէս զի Թուրքիոյ ամէն կողմանէ մարաքաղաք գիմով Հայոց մէջէն գաղթել ուղղուեր գտնել։

Այս գաղթականներու համար Նիկոլովիչ հետեւեալ արտածութիւնները կ'առաջարկէր.

1. Որպէս զի արեւելքի հետ վաճառականութիւնը գիւրութիւններն ունենայ՝ գաղթականութիւնը հաստատելու համար սահմանի վրայ տեղ մ'ընտրելու է։

2. Ցերութեան ծախքովն այնտեղ խանութներ ու յարմար բնակարաններ շինուելու են, որոնք շատ նուազ գնով գաղթականներուն ծախսուող կամ վարձու տրուելու են։

3. Գաղթականներն երեք տարի ամէն տուրքէ ազատ մնալէ զատ՝ իրաւունք ալ ունենալու են՝ այս երեք տարւան միջոցին՝ Աւստրիոյ տուրք մէկ տեղը հաստատուելու կամ իրենց նախկին տեղը գտնուելու։

4. Գաղթականաց տունները զինուորները հիւրընկալելու պարտաւորութենէն ազատ ըլլալու են. գաղթականք՝ անասնաբուծութեամբ եւ անասնոց վաճառականութեամբ զբաղել կարենալու համար՝ իրաւունք ունենալու են իրենց հաստատուած տեղոյն շրջակայքը՝ կենդանեմ

առ եռադն վեց մղն հեռադրութեամբ՝ երկիր գնելու կամ վարձու թոնելու, գործատուն եւ հայկական տպարան մը հաստատելու:

5. Իրենց վաճառականական գործառնութիւններէ յառաջ եկան խնդիրները՝ վաճառականութեան եւ փոխանակագրի որոնաց համեմատ լուծուելուն են, իսկ մեկալ արդիւի ամէն խնդիրք վճռուելու են ըստ հայկական իրաւանց եւ իրենց հայ գաւառներէն:

6. Տարին երկու անգամ՝ ամսավաճառ ընելու իրաւունք ունենալու են գաղթականք. այս ամսավաճառներուն թէ երկրացիք եւ թէ օտարերկրացիք գալ կարենալու են՝ առանց իրենց գնած վաճառքներուն համար տուրք վճարելու պարտադրութեան:

7. Կոր գաղութին մօտերը գտնուող պողոտաները շիտուելու են եւ լաւ պահպանուելու. հանրութեան համար ձգալընթաց կառքեր ալ հաստատուելու են:

8. Արեւելեան Հայք իրենց կրօնին մէջ ազատ թող տրուելու են եւ եթէ բաւական րազմութիւն ըլլած՝ կարենալու են իրենց եկեղեցի մը շինել՝ աբուարանին մէջ:

9. Հրեայք — քանի որ ամեք քրիստոնէից ձեռնել կը ձգեն — կամ բոլորովին հեռացուելու են, կամ՝ եթէ այս անկարելի է, ստիպուելու են իրենց տները ծախելու եւ արգելուելու են վաճառականութենէ — ի բաց առնալ զտեղաց վաճառականութիւնը: Վերջապէս

10. Ժամապարհորդաց գիւրութեանը համար՝ տերութեան ծախքով հիւրանոցներ շինուելու են, որոնք սակայն Հրեայք վարձու տրուելու չեն:

Գաղութ հաստատելու՝ այս ծրագիրը չգործադրուեցաւ. չգործադրուելուն հաւանական պատճառն այն է որ Վիննայի սրբուհիքը չէր ուզեր այնպիսի առեւն մը Գրան դիտողութիւններ ընելու, առիթ տալ, երբ Բուկովինայի սահմանը գծելու գործը դեռ քանակցութեան նիւթ էր:

1779ին այս ծրագիրը մէյ մ'ալ նկատողութեան առնուեցաւ՝ ստորերութեամբ միայն որ այս անգամ՝ գաղութը կ'ուզուէր որ Բուկովինա հաստատուի: Այս անգամ ալ Նիկոլայի զուրկացութիւնը կարեւոր տեսնուած էր:

Սակայն իրամասնատարը ֆոն Շթեօգեր, կոմս Անդրեաս ֆոն Հադիկի մէկ ոչ պաշտօնական թուղթն ընդունելէ ետք՝ 1779 Սեպտ.

30ին ղիննա կը տեղեկագրէր թէ ինքը բարձրագոյն տեղէ յայտնուած դիտաւորութիւնը հաղորդած է Նիկոլայի, որ իւր պատրաստակամութիւնը յայտնած է անձամբ Բուկովինա երթալով՝ հայ գաղութը մը հաստատուելու յարմար տեղ ընտրելու: Հոկտ. 10ին Կոմս Հադիկի մէկ հրամանագիրը հասաւ Շթեօգերի, որով իրեն կը յանձնուէր ծանուցանել Նիկոլայի, որ մէ փայն ծանապարհորդութեան ծախքը պիտի հատուցուէր իրեն, այլ եւ արշ. թուիքը շնորհակալ պիտի ըլլար իրեն: Քանի մ'որ ետքը՝ ղիննա հասաւ Նիկոլայի, Հոկտ. 2 թուագրեալ մէկ գրութիւնն, ուր կ'ապահովեցնէր թէ իւր շատ փայլալայտ գաղափարն է՝ Բուկովինայի մէջ յարմար տեղ մը գտնելու հայ վաճառականական գաղութը մը հաստատուելու: Միանգամայն կը շնչուէր թէ անհրաժեշտ կարեւոր է գործակատարի մ'օգնութեամբ գաղթելու ղեկըներ փնտռել ի Կ.Պոլսէ: Գաղթը արտօնութեանց գրեթէ 1776ին նշանակուածները կ'առաջարկուէին:

Նիկոլայի տրուած պատասխանը՝ ի ձեռն Շթեօգերի հաղորդուածն տարբեր էր:

Նիկոլայից անձամբ Բուկովինա չգնաց, այլ ղեկից իւր Յովհաննէս որդին եւ փեսան՝ Բեռնարդոս Բագանովիքը: Ասոնք երկրին կարեւորագոյն տեղերն աչքէ անցուցին: Էնցեղեքերդ Նոյ. 22 թուագրեալ տեղեկագրով եւ Նիկոլայից Գեօկ. 5ին գրուած՝ գրութեանը տեղեկութիւն կու տան այս ծախքութեան նկից վրայ: Կ'ըսուի թէ Չեռնովի քաղաքն որչափ ալ երկրին վարչութեան կենդանին է եւ դատաստանարաններ ունի եւ ուրիշ քաղաքներու համեմատութեամբ աւելի բազմամարդ է, քանի մը հայ ալ հոն խանութ են ունին, սակայն դիրքը վաճառականական քաղաք ըլլալու յարմար չէ: Մեղի յառաջ պատկուտելի թուով հայ ունեցած է՝ հայ եկեղեցիով մը, հիմա ալ կարելի է հոս, քիչ մը վաճառականութիւն ընել: Վաճառականութեան համար աւելի պատասաւոր դիրք ունի Բոյստ, վասն զի այլ եւ այլ երկիրներու ծառայները զեղաք հոս կը կարեն Վաճառականական քաղաք ըլլալու ամենն: Կ'պատաստուի յարմարութիւնն ունի Սոսնա: Այս քաղաքն կան խանութներ այնպիսի քաղաքներով, որոնց պէտք ունի Բուկովինայի քնակութիւնը. այստեղ մեծ քանակութեան կը ծախուի գարնուր, ալիւր, օղի եւ փղուշաւ, կան գինի, քաղաքն ունի հինգ ամսավաճառ, ուր Հայք կրնան ձի եւ արջու գնելով՝ Մոյ-

գաւիա. ձմեռել տալ եւ յետոյ կամ օտարերկրացի վաճառականներու ծախել կամ անոնց մէկ մասը (ձիւրն ու եղբրը) Հէջդիա, եւ մէկալ մասը (կովներն ու հորթներն) Աւտեալ տանիլ:

Նիկորովիչ այս տեղեկագրին կցած էր հայ գաղթականաց ըլլեանի արտօնութիւնները: Ինչպէս ըսինք, ասոնք ընդհանրապէս տարբեր չէին 1776ի առաջագիտութիւններէն միայն աւելցուած էին իբր պահանջում որ հայ վարչութիւն մը հաստատուի եւ հրապարակական գպրոցներ բացուին: Նիկորովիչ իւր անձին համար ազնուականութեան բարձրացուիլ կը խնդրէր, իսկ որդւոյն համար՝ քարտուղարութեան պաշտօն՝ բողոքի ատենին մէջ:

Նիկորովիչի խաւար՝ մարդիկը՝ ծրագրեալ գաղթականութեան համար յարմար տեղ մտաւորով գահ չէին եղած, այլ ետեւէ ալ ինկած էին գաղթել օւղոնքի գտնելու: Ասոնց հրաւերովը՝ Մուրադիոյ եւ թուրքիոյ քաղաքներէն Մուշաւի Հայեր եկան, որ ըսելով թէ Աւստրիա շատ մը կարեւոր արտօնութիւններ տալու մէտ է, յայտնեցին թէ իրենք ոչ թէ միայն պատրաստ են բուկովինա հաստատուն կենտրոնութիւն հաստատելու, այլ նաեւ պմենայն ընտրով աշխատելու որ իրենց ազգակիցներէն ուրիշներն ալ յորգորուին հոն գաղթելու: Նոյն միջոցին բոստուշան կը քանուէր Կ, Պոլսոյ պատրիարքին խաւրած մէկ այցելու փոխանորդը: Այս ալ իւր աջակցութիւնը խոստացած էր՝ դիտուած գաղութին յաջողութեամբ իրագործուելուն:

Եթէ կոմս Հադիկ — ինչպէս 1779 Դոկա. 11ին էնցենբերգի գրած էր — Կ. Պոլիս գործակատար մը խաւրելու կողմը չէր եւ արդէն իւր այն ատենուան կարծիքն այն էր, որ ամբողջ ծրագրին գործադրութիւնը Նիկորովիչի ձեռքն միայն յանձնուած ըլլալու է եւ եթէ ասի Կ. Պոլիս. երթա՛ր լոկ Աւստրիոյ դեսպանին պաշտպանութեան տակ գլուխու էր, հիմայ կոմսը՝ շատ աւելի նեղ դրութեան մէջ ինք զինքը տեսաւ՝ իմանալով որ բրազիլը բաւական ընդարձակ շրջանի մը ծանօթութեան հասած է: Դեկտ. 17ին ոչ միայն այս կասկածները Պետութեան դիւանապետին յայտնեց, այլ եւ յաջորդ օրը կայսեր ունկնդրութեան ներկայացած միջոցին՝ պարզեց իւր տեսութիւնները: ասոր վըայ կայսրը՝ իւր որոշում տալը յապաղեց: Պետութեան դիւանապետը իշխան Կաւնից՝ մեծ յոյս մը չունէր բուկովինա հաստատուելի վաճառականական գաղութէն, վասն զի երկիրն՝

անանէ, մեղրէ եւ մեղրամոմէ զատ արտածելու բերք չունէր: Իր կարծիքն էր թէ այսպիսի գաղութ մը չհաստատն հաստատուել շատ աւելի նպատակալարմար էր, ըստ որում չհհաստան հնուց ի վեր թուրքիոյ հետ առեւտրական յաւաքերութիւններ ունէր, եւ այս պատճառաւ Բորգի քաղաքը 1779 Օգոստ. 21ին շատ մը նշանաւոր արտօնութիւններ ընդունած էր: Աւելի չէր հաւանք այն կերպն, որով Նիկորովիչ բուկովինա հայ գաղթեցընել կուզէր: Դիւանապետն ալ պատշաճ չէր համարեր գրաւոր հրահանգներով գործակատար մը Կ. Պոլիս խաւրել, եւ կը յայտնէր թէ մեծ անխոհմտութիւն էր Նիկորովիչի ծրագիրը պատրիարքական փոխանորդին յայտնած ըլլալը, մանաւանդ որ Աւստրիոյ հպատակ եւ թրքահպատակ Հայոց պատճառաւ՝ երկու տերութեանց մէջ խնդիրներ կային: Բայց մէկալ կողմանէ վարչապետին համոզումն այն էր, որ եթէ Հայք ինքնակամ սահմանն անցնելով բուկովինա եւն գային, զանոնք մերժելու պատճառ մը չկար, ինչու որ ամէն գաղթականութիւն, մանաւանդ հարուստ վաճառականացն՝ այն առաւելութիւն ունի որ ապահովը կը շատնայ եւ կերպին արդիւնաբերութիւնը համոզումնայ: Պետի որչափ ալ պատշաճ կը համարէր օտար երկիրներէ եկող Հայոց վերոյիշեալ արտօնութիւններն տալ՝ ամենայն յօժարութեամբ եւ անյապաղ, սակայն կերպին գալով՝ կուզէր զանոնք՝ Երբարանցի ու տալ, ըստ այսմ այնպիսի կերպով մը՝ որ Նիկորովիչ՝ Երբարանցի անուցմ ոմանց, ծանուցանէր: Կը յուսար որ այս եղանակաւ ուրիշ ընտանիքներ ալ Աւստրիա կը գաղթէին: ասանց Գրան հետ խնդիրներ մէջ տեղ ելլելու:

Դիւանապետը Կ. Պոլսոյ աւստրիական դեսպանին յանձնեց որ եթէ այս տարաձայնութիւնը մինչեւ մայրաքաղաք հասած ըլլալով՝ վատ ազդեցութիւն ըրած ըլլան, ամենայն կերպով ջանալ՝ իրեն պատշաճ երեւցած միջոցներով՝ առջեւ առնուլ, եւ հրահանգ ստաւ որ, եթէ ուղղակի հարցում մ'ուղղուի իրեն, ծանուցանէ որ եթէ քանի մ'ընտանիք ինքնակամ ուզէ բուկովինա հաստատուիլ, «կարելի չէ զինքը մերժել, բայց մէկալ կողմանէ ալ հասկընքն էր՝ ամենեւին մէկու մը հրահանգ տրուած չէ թրքահպատակները բուկովինա գաղթել յօժարեցընելու, իսկ եթէ քանի մ'առաքանակներ ինքնաշարժ զմանս յօժարեցընել ուզեն, արբունիքն երբեք մասնակցութիւն չունին:

Իրապէս այս տարածայնութիւնը Կ. Պոլիս լուսեցան եւ Դուռը «բայցայայտ» հասկըցող որ եթէ թրքական հողը վրայ այսպիսի գործակատարներ բռնութիւն, սաստիկ պիտի պատժուին:

Իրերն այս դրութեան մէջ գտաւ այն յանձնաժողովը, որ 1780 Ապրիլ 4ին Վիեննա գումարուեցաւ՝ քննելու Լնցիւրերի դիւանաւարական բարենորոգութիւնը Բուկովինայի համար: Թանձնաժողովը հուան էր՝ Սուլտանի վաճառականական քաղաք ըլլալուն, բայց մէկալ կողմանէ չհաւնեցաւ Նիկիորովիչի «ժամանակէն յառաջ այս Նիւթին վրայ ձայն հանած ըլլալուն», եւ մասնաւոր ընկելով թուրքիոյ պաշտօնարանին մէջ ծագած «շարժումը», զոր պետական գիւնաստուունը հաղորդած էր, վերջապէս որոշեց որ ինքնակամ եկողներն ընդունուին...

Նորիկ գաղթականներուն տուելի արտօնութիւններն էապէս հետեւեալք են՝ յանձնաժողովոյն արձանագրութեան համեմատ.

ա) 2 միացեալ Հայք ազատ թող տրուելու են իրենց կրօնին մէջ:

բ) Հայք զորաց բնակարան տալէ ազատ պիտի ըլլան, երբ Սուլտան զինուորանոցները շինուին լինան. քաղաքն 8 տարւան մէջ զինուորանոցաց շինութեան ծախքը տէրութեան գանձուն պիտի հատուցանէ:

գ) Վաճառականան եւ քաղաքացոց որդիքը զինուոր պիտի չառնուին. իսկ եթէ ոմանք ինքնակամ զինուորական վճախն ընդգրկել ուզեն՝ զինուորականաց առաւելութեանցը մասնակից են:

դ) Որպէս զի ժանտախտի կամ պաճարախտի սուտ լըով մը սահմանները պարապ տեղ չսխալուին, երկրին վարչութիւնն այսպիսի դիպաց մէջ ամէն անգամ պարտական է անյայտող քննութիւն կատարել եւ հարկաւորն այնուհետեւ տնօրինել:

ե) Դրուած տուրքերէն ազատ չի կրնար մնալ Սուլտան քաղաքը, սակայն սակացոյցով որոշուած են աւելին վճարելու չին կրնար ստիպուիլ Սուլտանացիք:

զ) Եթէ Սուլտանի հայ բնակչութիւնն բազմանայ, վարչութեան պաշտօնեաները Հայք միայն կրնան ըլլալ եւ քաղաքին ամէն բնակիչներն այս վարչութեան հպատակ են: Դատաստանական խնդիրներու մէջ վարչութիւնն առաջին ատենն է, երկրին ունեղիր գաղաւորն ի Սուլտան՝ երկրորդ ատենն, իսկ վերին ունեղիր գաղաւորն ի շեռնովից՝ երրորդ ատենն: Խնդիրներն կամ վեճերը թէ հոս եւ թէ Լեմբերգ հայկական իրաւանց համեմատ պիտի վճռուին:

Ե) Գաղութիւն իրաւունք կը տրուի կալուածներ գնելու կամ վարձու բռնելու: Երկրին վարչութիւնն կարելի եղածին չափ պիտի օգնէ անոնց, բաւական որ այս օգնութեամբ սահմանի ապաղայ յարգարման առջեւ դժուարութիւն մը չյարուցուի: Պետական դանձն այս վարձանի համար որ եւ իցէ կանխավճար չի կրնար ընել:

Զ) Գաղով հոն բնակող Մուղաւացոց՝ զիրենք հանգիստ ու հանգարտ թող տալու է: Սակայն Հայք կրնան անոնցմէ տուն գնել, եթէ անոնք ուզեն իրենց տները ծախել: Հայոց նոր տուն չինելու ձրիարար տեղ տալու է, նոյնպէս Սուլտան գանձուող հին աւերեալ շէնքերը, համարանոցներն ու խանութները ձրի տալու է անոնց: Թէեւ այն Հայերը՝ որ այնպիսի տներ ու երկիրներ կը գնեն, որոնց վրայ հարկ կայ, այն հարկերէն չեն կրնար ազատ կացուցուիլ, սակայն շնորհեալ ազատ տարիներուն մէջ չեն կրնար ատկուիլ տալու այն հարկը, որմէ ազատ են իրենց վաճառականութեանը բերամբ:

Է) Սուլտանի ունեցած կենդանեաց տարուէր հինգ տնտնավաճառներուն վրայ աւելնալուն երկու տնտնավաճառ ալ՝ մէյ մը նոր տարուոյ օրն եւ մէյ մ'ալ Ս. Պետրոսի եւ Պողոսի տնին օրը. այս տնտնավաճառներուն պիտի կարենան ամէն ազգերն ու Հրեայք ալ գալ. այս երկու նոր տնտնավաճառներն ամէն տուրքէ ազատ ըլլալու արտօնութիւնը կրնան ունենալ, վասն զի այս ազատութենէն զատ՝ գրեթէ ուրիշ առաւելութիւն մը չ'ընծայուիր եկող օտարականներուն ծամանակին այս երկու տնտնավաճառները կը ծանուցուին Աւստրիոյ գաւառներուն մէջ, իսկ օտար երկիրներ ծանուցանելու գործը Հայերը կատարելու են՝ իրենց լաւ երեւցած կեղծով:

Ը) Եթէ տրոց նկատմամբ խնդիր յարուցուի Մուղաւայի իողմանէ, խնդիրը հաղորդուելու է Բուկովինայի վարչութեան:

Թ) Իշխանութիւն կը տրուի գարնըջոյ եւ ոգնից ըմպելիներու գործատուները հաստատելու, որոնցմէ միջաւացի հին բնակչութիւնն չի կրնար զերուիլ:

Ժ) Բանի որ Բուկովինայի մէջ ծխախոտի մշակութիւն չկայ, թրքական ծխախոտ կրնայ ներմուծուիլ որոշեալ տուրքը վճարելով: Քարային աղը՝ Առաքալէն պիտի ներմուծուի:

Ի) Զօրաց համար Սուլտանի մէջ պետական գանձը կ'իջ. եկեղեցի մը պիտի կառու-

ցանէ, որ ժամանակին կ'ըզլ. Հայոց կրնայ տրուիլ, որով կ'ըզլ. Հայք առիթ կ'ունենան իրենց եկեղեցւոյն կից՝ դպրոց ալ բանալու:

Ի) Եթէ Գաղտնիքն կամ անոր ուղարկած այցելուն՝ շփոթեցնէ Հայոց վրայ բանագործներ կամ «բարեպաշտ վաճառներու», համար տուրք մը դնեն, անմիջապէս երկրին վարչութեան պիտի ծանուցուի:

Ե) Եթէ Սուլաւա գրաւուի եւ Հայ բնաւորներն ուրիշ քաղաք մը բնակութիւն հաստատել ուզեն, ամէն կարելի օգնութիւն անոնց մատուցուելու է, եւ եթէ այնչափ շատնան որ հարկիւր ընտանիք ըլլան, երկրին վարչութեան հաւանութեամբ՝ կրնան իրենց ազգ. վարչութիւն մ'ընտրել եւ եկեղեցի մը կառուցանել: Եթէ ընտանեաց թիւը հարիւրէն պակաս ըլլայ, կրնան Տոգաբարձու մ'ընտրել...

Այս արտօնութիւններն Նիկորովիչէ պիտի հաղորդուէին՝ ծանուցանելով միանգամայն անոր, որ այս ամէն շփոթութիւնները բերանցիկ յայտնէ այն ամէն Հայերուն՝ զորոնք իւր միջնորդ պիտի գործածէր այս ծրագրին իրականացմանը, առանց ամենեւին տէրութիւնն ու արքունիքը մէջը խառնելու: Նմանապէս իրեն պակասը զրին, որ ամէն գգուելութիւն ի գործ դնէ եւ զնէջ տայ՝ որ չըլլայ թէ գործակատարներէն մէկը թրջական հողի վրայ բռնուի...

Ինչպէս բարենորոգութեանց մէկայ առաջարկութիւններն, նոյնպէս նաեւ այս առաջարկութեան ծագին ի կար, վասն զի կայսրը տնդէն ի տնդ անձամբ քննելով՝ ըստածին ուղղութեան համազօր կ'ուզէր Նիկորովիչ իւր Մարտ 2 թուականու տեղեկագրին — ուր կ'ըսէր թէ «սկսած է օտարերկրացի Հայ վաճառականներու հետ կարեւորներու նկատմամբ բանակցիլ» Բուկովինա Հայ գաղութ մը հաստատելու համար —, Վիեննայէն պատասխան ընդունեցաւ որ գաղութը չի կրնար հաստատուիլ իւր «սկսած» ին համեմատ, այլ Բուկովինա այն Հայերն միայն կրնան հաստատուիլ որ ինքնակամ կու գան եւ յարմարութիւն ունին: Նմանապէս իրեն ըսուեցաւ որ գրաւոր բանակցութիւնները թողու եւ իւր ծախքերը գանձելու համար Էրեօզերի դիմէ:

Թովեհի Բ. Ապրիլ 26ին ճանապարհորդութեան ելելով՝ Մայիս 13—18 Լեմբերգ անցուց, ուր Նիկորովիչէ հետ տեսակցելով որոշուեցաւ, որ այս ազգեցիկ Հայ վաճառականը՝ Յուսէֆին սիկզենիւրը Բուկովինա երթալով՝ հոն անձամբ կայսեր տեղեկութիւն տայ:

— Սակայն կայսեր ճանապարհորդութիւնը՝ դիտուածէն տարբեր ընթացք մ'առնելով, կայսրը չկրցաւ Բուկովինա երթալ: Այս պարագան կ'երեւայ թէ ամէնէն աւելի առիթ եղած որ տէրութիւնը բոլորովին մէկ կողմ ձգեց Հայ գաղութ հաստատելու միտքը:

Որչափ ալ ծրագրին ի գերեւ ելաւ, սակայն վերանշառու երկայն ատեն խօստան ըլլալով՝ առիթ եղաւ որ յաջորդ տարիներու ընթացքին մէջ՝ Հայոց թիւը Բուկովինայի մէջ զգալաբար բարձրանայ: 1780ին 119, իսկ 1781ին 129 Հայ ընտանիք կար Բուկովինայի մէջ:

1780 թուականէն կայ «Զանկ մը Բուկովինայի տեղեկան» այս ցանկին համեմատ՝ Kapri, Moyasa, Prunkul, Botusch Հայ ընտանիքները շատ մը կայուածոց վարձակալներն էին, իսկ Լեհաստանէն Bogdanowicz եղբայրը կալուածատէր եղած էին 1781ին:

Երբ 1781ին տեղացի եւ օտարերկրացի կղերականաց միութիւնը վերցուեցաւ, Հայոց մէջ սաստիկ խմրում մը սկսաւ: Ձեռնօրական պաշտօնէութեան արգիւնքն է որ Բուկովինա այն ատեն իւր գործունեայ ինկիլները չկրօնցուցէ 1783ին Յովսէփ Բ. ցուցոց թէ որչափ իւր սրտին ծախի էր Հայոց այնտեղ ծախէն ու բազմանալը: Վայսը նոյն տարին աւաջին անգամ Բուկովինա այցելեց: Յունիս 15—16 Սուլաւա կը գտնուէր: Ոչ միայն Հայոց մը տուն իջաւ, այլ եւ Հայոց պատարագին ներկայ գտնուեցաւ: Այս առթիւ. Հայոց կայսեր վրայ բնածն ազգեցութիւնը կը տեսնուի այն գրութենէն, զոր կայսրը Յունիս 19ին Չեռնովցէն ուղղած է կոմս Լադիկին: Այս գրութեան մէջ կ'ըսէ (§ 9). «Տեղւոյս (այսինքն՝ Բուկովինայի) Հայ հասարակութիւնը, որուն պատարագին եւ անձամբ ներկայ գտնուեցայ, քանի մը դժգոյ բացառութեամբ՝ տարբերութիւն չունի կ'ըզլ. Հայոցմէ, ուստի դարբեցընելու է ասոյց կրօնին վրայ ամէն քննութիւն եւ թող տալու է զերնը, որ հանգըստեամբ զբաղելու իրենց վաճառականութեամբն եւ հետեւին իրենց սովորութեանց, նաեւ զանալու է որ այսպիսի շատ մարդիկ այստեղ բերուին»:

Հաջող թէ տարի մ'անցած՝ Հայոց դոյուութիւնը Բուկովինայի մէջ սաստիկ վտանգի ենթարկուեցաւ: Վայսերական հրովարտակով մը (1784 Օգոստ. 27 թուականաւ) Նոյ. 1էն արգելուեցաւ օտար երկրներու բերքերէն շատերը ներածելը, ի մէջ այլոց այսպիսի բերքեր արգելուեցան, որոնց տուրեւառովը Հայք

գլխավորաբար կը զբաղէին: Միայն առնանա-
կանք կրնային հրամանագիր առնել եւ որո-
շեալ տուրք վճարելէ ետքը՝ այսպիսի ապրանք-
ներ իրենց անձնական գործածութեանը համար
ներածել: 1784 Յետ. 16ի հրովարտակով
հրապարակուած արոց նոր կանոնագրութիւնը
կ'արգելուր օտար երկրի ապրանքներով շրջուն
փերեզկութիւն ընելը, կը դժուարցնէր անաս-
նոց երկրէն դուրս ձմեռելն եւ միանգամայն կը
սահմանէր որ ներածուած ապրանքներուն
տուրքը միայն լեմբերգ վճարուի:

Անժողպէս 1784 Օգոստոսին Սուլաւայի
ամեն վաճառականներն լեհաստանի ընդհ.
հրամանատարութեան աղբրագիր մ'ուղղեցին,
որով կը խնդրէին որ իրենց թույլ տրուի թրքա-
կան բերքեր, յատկապէս՝ ձուկ, գինի, ձէթ,
բրդեղէն, մետաքսեղէն եւն ներածել: Այս
աղբրագիրն Օգոստ. 29ին Բուկովինայի վար-
չութեան խաւարուեցաւ, որ իւր կողմանէ աղեր-
սագիրը ջերմապէս մտադրութեան յանձնեց:
Պատերազմի արշունական խորհուրդն ալ
ձեռքէն եկածն ըրաւ՝ Սուլաւայի Հայերը սպառ-
նացող վտանգէն ազատելու համար: Ատոր
վայր հրաման տրուեցաւ որ Բուկովինայի քակ-
չութեան հարկաւոր եղած ուտելիքն եւ
զգեստեղէնը Մուղախայէն բերուի՝ յառաջուան
տուրքը միայն վճարելով: Եւ երբ արգար
բողբեր լսելի եղաւ որ անցողքերը ժամանա-
կին չեն տաացուիր, հրամայուեցաւ որ անցա-
գրերը լեմբերգէ չառնուին, այլ Բուկովինայի
վարչութեանէն — յանձնելով միայն որ ան-
ցագրերը առաւ աստե՛ն՝ նկատողութեան առնուի
քակչութեան իրական պէտքը:

Դժբախտաբար մինչեւ 1785 Մարտ 10՝
սահմանի վրայ գտնուող մարտասանց տեղեկու-
թիւն տրուած չէր՝ Բուկովինայի վաճառականաց
շնորհուած այս արտօնութեան նկատմամբ,
ուստի զարմանք չէ որ Հայք սկսան իրենց
ահաճութիւնն յայտնել եւ Բուկովինային
գաղթել սպառնալ:

Սուլաւայի շրջանին վարիւը Մարտ 28ին
Չեռնովից կը սուղեկագրէ հետեւեալ կէտերը,
զորոքն կ'ամփոփենք.

«Բարձրագոյն կարգադրութեան համե-
մա՛ն՝ տեղոյս հայ հասարակութեան երեսն
պատած տեղագրութեան ակնաղբիւրն ամենայն
զոռշուութեամբ քննեցի՝ լսելով նաեւ իրենց
հոգաբարձուն:

Վաճառականութեան սահմանափակումն
եւ անասնաբուծութեան դժուարութեան հան-

գրիւրը՝ անոնց տեղագրութեան գլխաւոր առար-
կաներն են, որ իրապէս կ'ազդեն ամբողջ ազգին
վրայ:

Ընդհանրապէս իրենց պարուստն ճարելու
համար՝ հետեւեալ գործերով կը զբաղին.

ա) Ազգեցիկ եւ հարուստ դասակարգը
մանրամասնութեամբ եւ ուսելիաց տարեա-
նով կը զբաղի:

բ) Օգտակար դասակարգն, որ յաջողա-
կութեամբ կ'ապրի, ալքատ դասակարգը՝
ապրանքները Բուկովինայի կամ սահմանակից
երկիրներու մէջ շրջեցնելով կ'ապրի:

Յոցը նոր կարգադրութիւնն եւ ասով
արգելեալ ներածումը՝ յայտնապէս կը զրկէ
Հայերն իրենց ապրուստէն:

Վաճառականներն մինչեւ հիմայ Բուկու-
վինայի բերքերը կ'արտածէին եւ անոնց դիմաց
անանկ ապրանքներ կը բերէին, որ հոս կը վա-
ճառուէին, այս ներածումէն տէրութիւնն ալ
կ'օգտուէր: Արդ այս ապրանքներուն ներածումը
մինչեւ հիմայ գիւրին էր, հիմայ որ դժուարա-
ցաւ՝ Բուկովինայի մէջ զանոց ծախելն ալ
դժուարութեան հանդիպեցաւ:

Արդ՝ ստիպուած են Հայք իրենց ձեռնար-
կութիւններէն ետ կենալ: Երկրին մէջ չեն
գտներ այնպիսի գործատուներ որ թրքական
ապրանաց տեսակէն արտադրին՝ Նոյն որպիսո՛ւ
կեանքն եւ դիմացկունութեանը: Եթէ Աւստրիոյ
գաւառներն շրջին իրենց ուղածը չեն գտնուի,
ուստի ուղէ չուզէ՝ ներքին նիւթեր գնելու եւ
վաճառելու ստիպուած է հայ վաճառականը:
Մտածելու է թէ ասանկ ապրանքներ միայն
լեմբերգ կը գտնէ, եւ այն ալ՝ երկրորդ կամ
երրորդ ձեռքէն: Ասոնք այնչափ հեռուէն փո-
խադրելն ու իւր ժամանակին կորուստը կը ստի-
պեն որ ապրանքներուն գինը բարձրացնէ.
այս պարագային՝ լեմբերգէ բերուած ապրանքն
անհամեմատ սուղ կ'ըլլայ քան Նաշեն բերուածը:
Խանութները ներքին ապրանքով լցունէ կ'ըլլան
բայց գնողը կը պահուի՝ Հայերը կու գան եւ
ծաղընով մը կ'ըսեն. այս ապրանքները մեր
հնաւանդ ճաշակին համաձայն չեն, բայց ի սառ-
տիկ սուղ ըլլալէ՝ դիմացկուն ալ չեն: Անցադիր
մ'առնելով կ'ըլլան Մուղախա կ'անցնին,
զգեստներ չինել կու տան եւ կը համարեն կու
գան. ոչ ոք բան մը կրնայ լսել: Ցէրութիւնը
մարսէն կը զրկուի եւ վաճառականը ապրանք
ծախել չկարենալով՝ կը ստիպուի գաղթել:
Ո՛չ զինքն ետ պիտի կեցնէ: Իսկ իր ունեցածը
կորսցնելով՝ եթէ մուսաթիկ դառնայ, տէրու-

թեան ընդ կ'ըլլայ: Մտածելու է թէ ինչպէս գիւրաւ հայ գաղութներ կրնան ի փնտ մեր՝ Մոլդաւիոյ սահմանին վրայ հաստատուիլ:

Kapri ընտանեաց արդիւնքն է՝, երբ ասկէ երեք ժամ անդին՝ մոլդաւական երկրի վրայ հայ, եկեղեցւոյ մը շինութիւնը խափանուեցաւ: Եթէ եկեղեցին շինուած ըլլար՝ հիմայ ինչպէս գիւրաւ Սուչաւա Հայերէ կը գատարկանար:

Իրաց այս վիճակն մէջ՝ թէ տերութիւնն

եւ թէ հայութիւնը փնտաւելու վրայ են...

Այս տեղեկագիրը բացարձակ յաջողութիւն ունեցաւ: Երկայն խորհրդածութիւններէ ետքը՝ Բուկովինացւոց յաջորդ արտոնութիւնն

ները տրուեցան:

Բուկովինացի կալուածատէրներու եւ սահմանէն անդին երկիր ունեցող հպատակներու հրաման տրուեցաւ որ պարսկական եւ թրքական նիւթեր՝ Թուրքիայէն ներածուին՝ յառաջուան տուրքը միայն վճարելով: Այս նիւթերն անարգել կրնային վաճառուիլ Բուկովինայի մէջ: Պատարատ զգեստներն ներածելու ատեն՝ կը վճարուէ 20% մասը՝ ուր որ մաքսատուն կայ: Մոլդաւիա ձմեռելու տարուած կենդանեաց համար՝ թոյլ կը տրուի որ մինչեւ 1785 կարենան հոն մնալ: Տեսաւաճառներուն ալ շատ մը նպաստաւոր արտոնութիւններ տրուեցան: Վերջապէս Յովհ. Կապրիի ազնուականութիւն շնորհուեցաւ, որմէ մեծ ձեռնառութիւն կը սպասուէր ի վիճման Սուչաւա հայ առեւտրական հասարակութիւն մ'ունենալու տեսակէտէն: Այս մասին պաշտօնական թղթակցութիւն մը կայ Կապրիի հետ: Այս թղթակցութիւնէն կը տեսնուի, որ տերութեան գիտաւորութիւնն էր հարուստ հայ ընտանիքներ Բուկովինա հրապարակել ընդհ. հրամանատարութեան անզուպ գրութիւնէ մ'ալ նոյն գիտաւորութիւնն ակնեւ բեւ կը տեսնուի:

Տրուած նոր արտոնութիւնները քիչ ատենէն շատ մը հայ գաղթականներ հրապարակեցին մերձակայն կողմերէն: 1786 Յունիս 1ին Կապրի կը տեղեկագրէ թէ ինքը Բուսուշանէ չորս հայ վաճառական բերաւ Սուչաւա եւ թէ ասոնց շատ մը հայ ընտանիքներ պիտի հետեւին Բուկովինայէ: Այս տեղեկագրին մէջ Կապրի կ'ըսէ թէ Սուչաւայի մէջ բաւական ընկալարան չկայ, վասն զի զինուորական եւ պաշտօնեայք գրեթէ ամեն ընդարձակ չէնքերը բռնած են, կը խնդրէ որ զինուորականներ եւ հիւանդանոցներ շինելով՝ զարման տարուի՝ բռնուած չէնքերուն տրամադրելի ըլլալուն: — Այս

տեղեկագրին նպաստաւոր պատրաստի մը տրուեցաւ եւ արուեստ միապալան պէտք եղած հրահանգները:

Յովսէփ Բ.՝ 1786 Յունիս 24ին՝ երկրորդ անգամ ըլլալով Բուկովինա մտաւ: Յարորդ որը Սուչաւա հասաւ, ուր Բուսուշանցի վեց հայապալիք անոր խնդրագիր մ'առաւարկէ, ուր վաստակաւոր պաշտօնատէրները կը խնդրէին եւ կ'աղաչէին որ Կապրիի իրենց խոստացած պոետարական արտոնութիւնները շնորհուին: Այս խնդրագիրը Բուկովինայի վարչութեան յանձնուելով՝ Հայոց ցախութեան համեմատ գործնական վերածուեցաւ:

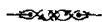
Յովսէփ Բ.ի այս ձանապարհորդութիւնը պատճառ եղաւ, որ շատ մը Հայք Մոլդաւիայէ գաղթեն: Յայտնի է որ Կապրը, 1786 Օգոստ. 6ին կարգադրեց որ Բուկովինան չ'հետադարձուի հետ միացուի: Այս առթիւ Սուչաւան ալ պոետարական աղաւ քաղաք հրատարակեց: Ասով Հայոց մէջ բազմաքանակ կատարուեցաւ:

Սուչաւայի շրջանին մէջ 1787ին 141 հայ ընտանիք կար կամ 714 հոգի՝ այսինքն 363 պար 351 կին: Նոյն տարւոյն վերջերը բաւական Մոլդաւացի Հայք հրաման խնդրեցին Սուչաւա հաստատուելու եւ աւտարիական պաշտականութիւն վայելելու: Ասոնց կ'ըսէին թէ արդէն իրենց գոհարեղէններն ու հարստութիւնը Սուչաւա են, եւ թէ Մոլդաւիա մացած արարեղէններն են ալ կը բերեն եւ առաջիկայ գարնան «մեծամեծ չէնքեր կը շինեն կարծր նիւթ», ի Սուչաւա: Ասոնց առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ: Այսուհետեւ Հայերն սկսան հետզհետէ Սուչաւա գաղթել՝ նախ իրենց գիտաւորութիւնն յայտնելով եւ գաղթելու հաւանութիւն ընդունելով:

1791 Օգոստ. 4ին քանի մը հայ ընտանիք Ֆոքշանէն ու Բուսուշանէ Սուչաւա գաղթել կ'ուզէին, միայն թէ կը պահանջէին որ կարենան 1. Կայսերական ամէն գաւառներու մէջ կարուած գնել, 2. ուրիշ վաճառականներու պէս՝ առեւտրական ազատութիւն վայելել, 3. զորաց բնակարան տալ եւ զինուորականներն ազատ ըլլալ, 4. Մոլդաւիայէն Բուկովինա ամէն ծածրով փնտրանի բերել եւ 5. մոլդաւական գինի ներածել: Ասոնց զատ՝ կը բաղձային՝ որ իրենց աները շինելու համար՝ աժան աւտարէքով բանաւորներ իրենց տրամադրութեան տակ գրուին եւ վերջապէս ձրիաբար ազնուականութիւն շնորհուի իրենց:

Այս խնդրագրին վրայ՝ կայսրը հաճեցաւ 1792 Ապրիլ 20ին հրովարտակով շնորհել, որ 1. կարենան կալուած գնել, միայն թէ ամէն գաւառի մէջ գոյութիւն ունեցող օրէնքներն ու սովորութիւնները պահելով, ըստ այսմ՝ ինչ որ վճարուելու է՝ վճարելով, 2. տուեալական ազատութիւն ունենան, 3. քանի որ անուականութիւն բարձրացած չեն, չեն կրնար զօրաց ընտելութիւն տալ ազատ ըլլալ, 4. քան տարի իրենք եւ իրենց որդիքը զինուորութիւնէ ազատ ըլլան, 5. Մոլդաւիայէ բերուելիք կենդանեաց այնչափ գիւրութիւն կը շնորհուի, որչափ որ շնորհուած է մէկալ հպատակներու, 6. կարելի օգնութիւնն ըլլուի՝ աժտան բանուոր տալով, 7. անուականութիւնը կը շնորհուի, եթէ իրապէս ընտելութիւն հաստատեն, անոր շնոնքն եւ կարենան ցոյց տալ իրենց նիւթական կարողութիւնը, եւ 8. քանի որ ամէն օտար երկրի գինի կրնայ ներածուիլ՝ մոլդաւական գինոյ համար դատ հրաժանի պէտք չկայ:

Այսչափ կարեւոր արտօմութիւններ տրուելով հանդերձ՝ միայն երկու ընտանիք գաղղեցի, Քանի մը տարի ետքը՝ մէկ երկու ընտանիք ալ Սուլաւա ընտելութիւն հաստատեց: Որչափ ալ յաջորդ տարիներուն Սուլաւա հաստատուելու եկող շեղաւ — անշուշտ վաճառականութեան շահելիւնն պատճառու — սակայն տարուէ տարի՝ մինչեւ փութ դարուն կէսերը Բուկովինայի հայութիւնը բազմացաւ: 1851ին Հայոց թիւն էր Բուկովինայի մէջ 2400: Մինչեւ 1860 զրեթէ այսչափ մնաց Հայոց թիւը: Առ հասարակ վաճառականութեան անկմամբն ու 1873ի տնտեսական ագնեալին հետեւութեամբը շատ Հայեր Բուկովինայէ գաղղեցին, որով Հայոց թիւը տարուէ տարի նուազեցաւ: 1869ին Հայոց թիւն էր 1710, 1880ին՝ 1442, 1890ին՝ 1293, 1900՝ 820, ըստ այսմ՝ վերջին 30 տարւան մէջ՝ կէսէն աւելի նուազած:

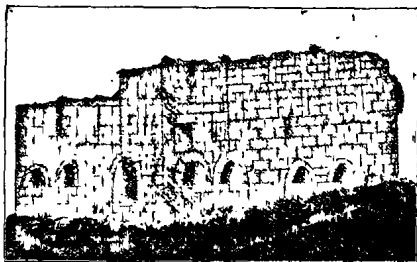
Ի Ն Ա Գ Ի Ց Ա Ն Ա Ն

Ս. ՅԱՅԱՐ ՄԹՐՆԱՑ ՀՈՐԹԱԳՆՅՈՒ ՆՆՈՒՆԷ
ԿՐԱՂ ՆԱԿԱՆՈՒՆ ԵՒ ՄՈՒՐԵՐ

Օրթոքեցի վանաց գիւտը թղթակցու
Թան շարքին մէջ ունի 1853ին Մամուկուտէն
(Մէրսին) գրուած նամակ մը Հ. Ներսէս ֆայա-
ճեան ստորագրութեամբ եւ Հ. Նիկողայոս Ա.

կակոնեան Ազգայեան Պատրիարք կաթողիկէ
Հայոց հասցեով, երկուքն ալ ընտոնեան Միւս-
բան, ուսկից հետեւեալները կը քաղուի:

Մամուկուտի առջեւ տարածուած ընդար-
ձակ դաշտին գիւղօրէից՝ պաշտօնիս բերմամբ,
թեմական այցելութիւն մը կատարած ատենս՝
հանդիպեցայ նաեւ Մթրին քաղաքը, որուն մէջ
կայ մեծակառոյց հին եկեղեցի մը Ս. Յակոբ
Մթրնայ Հայրապետին անուան նիւրեալ. այժմ
աւերակ եւ ոչ ոք գիտէ թէ ո՞ր ազգին կը պատ-
կանէր այն: Բայց անոր մէջ գտնուած նոյն Սրբոյն
գերեզմանէն կրնանք հետեւցնել թէ Հայոց է,
ըստ որում յիշեալ Սուրբը գտնէ աղգակցու-
թիւն ունի Հայոց հետ մըր Ս. Գրիգոր Ղուսա-
ւորդին հօրաքեռորդին ըլլալով: Այս եկեղեցւոյն
վրայ Հ. Ղրքանէս Ա. Երկրեքճեան աւելի եւս
մանրամասն ծանօթութիւններ կուտայ մեզի:

զորս քաղած է 1844ին Պարսկաստանի առա-
քելութենէ վերադարձին Մթրինէն անցնելով:
Եկեղեցին, կ'ըսէ, թէ եւ աւերակ է, բայց սիրուն
եւ բարակ արուեստին շինուած, պատուհան-
ներն եւ դռները մարմարիոն կոփածոյ քարե-
րով շրջանակուած: Ցարածութիւնն է 26×21
կանգուն արտաքուստ չափերով. իսկ բարձրու-
թիւնը 13 թէ եւ մինչեւ դրան բարաւորը փա-
ծաներով լեցուած է, ինչպէս պատկերիս մէջ կը
տեսնուի: Ներքին ձեւը երեք եկեղեցի կը ներ-
կայէ, մէջեղը կը գտնուի աւագ խորանն եւ
անոր ներքեւը Ս. Յակոբ Մթրնայ Հայրապետին
ստորերկրեայ դամբալը, ուր ինչպէս, կ'ըսէ մեր
հնախոյզ անցորդը, եւ յատակը չափերով 9×3
կանգուն տարածութիւն գտայ, մէջտեղը տա-
պան մը բրգաձեւ կախարելով որ 10 թիւ եր-
կայիք 4+1/2 քիւ լայնք եւ 5+1/2 բարձրու-
թիւն ունի: Իսկ եկեղեցւոյ դրան վրայ հետեւ-
եալ վերաառութիւնը կայ Յունարէն որ թէ եւ
անշո տեղ մնալած է, բայց եւ այնպէս նշանու-
թեամբ օրինակելու չվարանեցայ, ինչպէս նաեւ